

Шерстинюк Леонід Леонідович,
заслужений художник України, старший викладач Хмельницької
гуманітарно-педагогічної академії, м. Хмельницький

ВИКЛАДАННЯ ПЕЙЗАЖУ АКВАРЕЛЬНОЮ ТЕХНІКОЮ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Розглядаються особливості викладання акварельного живопису в початковій школі в контексті розвитку методики навчання образотворчого мистецтва на прикладі реалістичного пейзажу. Наголошується на необхідності засвоєння технічних прийомів роботи з акварельними фарбами, що дають найширші можливості для реалізації творчого потенціалу учнів. Розкриваються різні технічні аспекти, додаються поради стосовно вибору художніх матеріалів та інструментів, що впливають на якість зображення, а також щодо роботи над композицією.

Ключові слова: молодші школярі, методика акварельного живопису, пейзаж.

Сутністю інноваційних процесів в мистецькій освіті є вивчення, узагальнення й розповсюдження передового педагогічного досвіду та впровадження досягнень художньо-педагогічної науки в практику. Сприяти цьому покликані дослідження фахівців, які вивчають естетико-виховний вплив на особистість образотворчого мистецтва і методику його викладання в навчальних закладах (С. Коновець, Л. Масол, О. Шевнюк, О. Калініченко, І. Турманов та ін.), навчально-методичні комплекти (підручник, робочий зошит), розроблені за навчальними програмами «Образотворче мистецтво», які оновлюються відповідно до зростаючих вимог державного Стандарту загальноосвітньої школи. І серед завдань педагога, який працює за кожною із чинних програм, – розвинути естетичні здібності учнів, їхні смаки, викликати інтерес до мистецтва, і головне – добитися опанування учнями різноманітних мистецьких засобів для втілення себе як особистості. На думку вчених і практиків, заняття з образотворчого мистецтва в школі мають виняткові можливості у формуванні творчих здібностей дітей, розкритті індивідуальності. Серед різноманіття художніх технік – живопис акварельними фарбами, що потребує особливої компетенції педагога в навчанні учнів. Тож **мета статті** – дослідити процес розкриття творчих можливостей молодших школярів під час роботи в акварельній техніці живопису.

Уроки образотворчого мистецтва в початковій школі мають значні можливості впливу на розвиток сприймання учнями мистецтва, розуміння художніх творів з позицій естетичних цінностей, оцінювання їх виразних особливостей. Якщо дитина змалечку привчається помічати красу навколишнього – природи, довкілля, людей, творів мистецтва, – вона стане творцем, навчиться творити саме життя на основі краси й гармонії. На наш погляд, саме акварельна техніка живопису допомагає школярам тонко відчувати в багатоманітті фарб, відтінків усю красу світу й отримувати радість, відтворюючи її акварельними фарбами.

Акварель завжди приваблювала легкістю, прозорістю, яскравістю фарб та свободою роботи пензлем. Основною *особливістю акварельних фарб* є їхня прозорість. Це єдина живописна техніка, що цілком обходиться без білила. Колірний шар повинен бути тонким і пропускати крізь себе промінь світла, інакше неможливо домогтися насиченості й звучності кольору, що так вигідно відрізняє акварель від інших технік. Світлоносність білого паперу має бути присутня до кінцевої стадії роботи, зберігаючи при цьому свіжість і прозорість шарів фарб.

Акварельні фарби бувають:

- ✓ тверді (в плитках), приготовані на гуміарабіку,
- ✓ м'які, – у вигляді густого тіста, так звані «медові»,
- ✓ рідкі, що зберігаються в олов'яних тубоках.

Слід зазначити, що рідкі фарби мають більшу яскравість у порівнянні з твердими. Для зручності під час роботи фарби на палітрі слід групувати від найсвітлішої до найтемнішої. Кількість фарб повинна бути обмеженою, щоб набути досвід у їх змішуванні.

Для роботи аквареллю важливою є якість пензлів. Найкращий вид пензлів для акварелі виготовляють з волосу білки, колонка, куниці або соболя, синтетики, а більш крупні – з вовни верблюда. Пензлі бувають круглої, овальної, плоскої форми, вони можуть бути короткі й довгі. З урахуванням технічних можливостей в аквареліста повинні бути гострі й тонкі пензлі – для мініатюрних деталей, широкі – для великих поверхонь фону. У наборі мають бути і круглі з тоненьким кінчиком. Білячий пензель дуже м'який, добре утримує воду, а після намочування всі його ворсинки сходяться в тонкий кінчик. Плоскі за формою пензлі дають характерний «недбалий» мазок, проте їх дуже зручно використовувати для зображення архітектури і, як не дивно, неба.

Велике значення для акварельного живопису має якість паперу. Збереження білої свіжості паперу – постій-

на турбота аквареліста, особливо в період підготовчого етапу роботи, а саме: нанесення малюнка й виправлення його неточностей. Найкращим для акварельного живопису є папір марки «Торшон», «Госзнак», англійський ватман, напівватман, акварельний брестоль.

Процес живописного зображення з природи має свої закономірності й передбачає особливий порядок ведення роботи, – зазначає Беда Г. В. Розуміння цих закономірностей, послідовність процесу зображення є важливою умовою успіху. Необхідно знати, що треба робити спочатку, які завдання вирішувати в середині роботи і які її завершити [2, с. 157].

На першому етапі слід визначитися з сюжетом і композицією.

Композиція в пейзажі. Перше основне правило створення пейзажного малюнка полягає у вибірковості й виключенні того, що не допомагає композиції.

Виконання малюнка:

- Вибір формату (горизонтальний, вертикальний, квадратний).

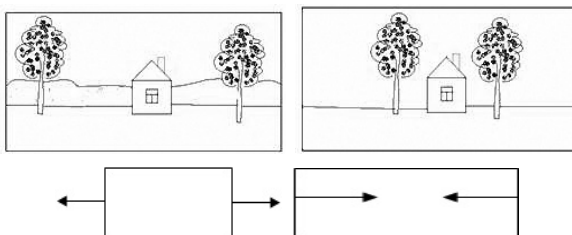
Чим ретельніше буде вибраний формат, а малюнок уточнений в масштабах, планах, обрисі предметів, тим кращою буде і основа для фарб.

- Визначення положення лінії горизонту (середня, висока, низька):

Високий горизонт у композиції пейзажу дає змогу художнику показати безмежну далечинь земних просторів. Композиція з горизонтом на рівні очей передає більш спокійне враження. Низький горизонт у композиції створює передусім відчуття монументальності фігур першого плану, величавості зображених у ній образів. Для вирішення композиції пейзажу важливо вибрати точку зору. Усі паралельні лінії, що спрямовані у глибину простору, сходяться на горизонті в одній точці, яка називається точкою сходження. Залежно від того, з якої висоти і з якої точки зору взятий горизонт, по-різному будуть сприйматися зміст, сюжетний центр та окремі деталі.

- Композиції всіх елементів пейзажу (відкрита, закрита).

Художники рекомендують обирати не дуже складні об'єкти, а також уникати в етюдах низки горизонтальних напрямків, що ускладнюють передачу простору. Краще, коли є «вхід» у композицію, створений направленими вглибину зображеннями дороги, паркана. У деревах на першому плані виявляємо точну форму, силует, конструкцію.

Композиції пейзажу за побудовою поділяються на однопланові (з найближчим до глядача зображенням природи) та багатопланові, які передають глибину простору.

Акварельні техніки. За технікою письма і накладання фарб розрізняють багат шаровий живопис (лесування, корпусне письмо) з підмальовкою і живопис в один прийом (алья-прима).

1. Техніка лесування

2. Техніка розмивки

3. Техніка по мокрому

Алья-прима – техніка акварельного живопису швидкими мазками, завдяки чому картина пишеться одразу (в один прийом), без попередніх прописувань і підмальовок, за один сеанс до висихання фарб. Так називають і техніку елементарного простого змішування на палітрі двох і більше фарб та перенесення отриманої суміші відразу на папір.

Лесування – технічний прийом багат шарового живопису, що полягає в накладанні (нанесенні) дуже тонкого шару прозорих або напівпрозорих, так званих лесувальних, фарб поверх просохлого фарбового шару. Характерна риса акварельного живопису полягає у тому, що для передачі світлих кольорів папір залишаємо зовсім білим.

Техніка затікання спрямована на отримання ефекту плавного переходу від насиченої фарби до прозорої, що відбувається, коли насичену фарбу кожного разу розчиняємо трохи більшою кількістю води, і фарби, розчинені по-різному, накладаємо поряд без переходу. Роботу проводимо на сухому папері.

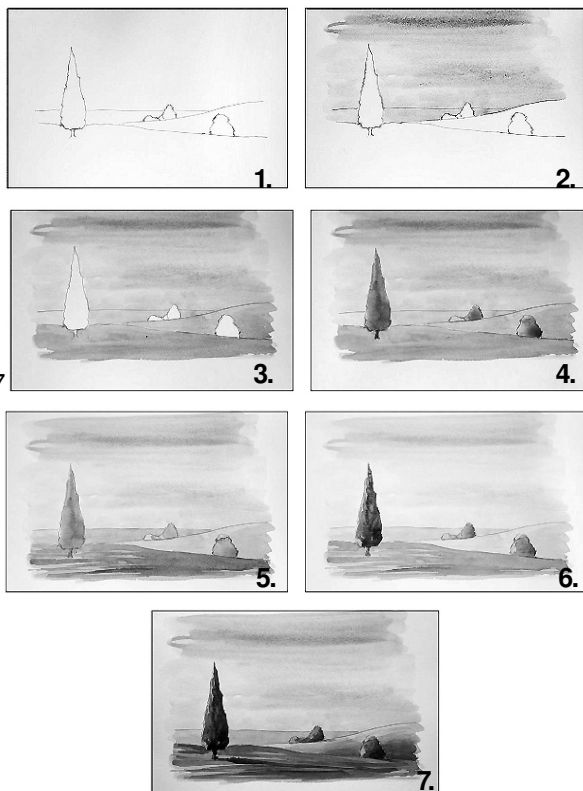
У техніці малювання по вологому ґрунту («мокрим по мокрому») фарби наносимо на попередньо змочений папір або поверх ще вологого шару фарби. Виникає ефект, типовий для акварельного живопису, м'яке розтікання й переплетення фарб.

Техніку гранулювання отримуємо, малюючи на грубому сухому папері з допомогою великої кількості фарби, невеликої кількості води, легкими мазками пензля. Покриваємо лише виступаючі місця паперу, а заглиблені – залишаємо білими. Виникає зафактурена структура на поверхні малюнка.

Техніка розмивки можлива при наявності вже нанесених більш товстих, ніж звичайно, ще злегка вологих або вже висохлих шарів фарби, для коректування інтенсивно зафарбованих ділянок. Чистою водою й пензлем розмиваємо світлові плями, контури й поверхні.

Крім традиційної «прозорої» техніки акварельного живопису по сухій основі, «мокрим по мокрому», «мокрим по сухому», застосовують також «витягування» або «стирання», вискоблювання; комбіновані техніки з використанням воску й акварелі; створення різних фактур нетрадиційними способами (скоб, сіль).

Методика написання пейзажу трьома кольорами: кобальт синій, смарагдовий зелений, сієна натуральна. Така робота над пейзажем корисна для того, щоб навчити око розрізняти різні відтінки кольорів.

1. Виконання малюнка: визначення лінії горизонту, намічання композиції та всіх елементів пейзажу, форми кожного об'єкта.

2. Виявлення основних кольорових і тональних відношень на великих ділянках неба.

3. Виконання основних кольорових і тональних відношень планів землі.

4. Наносити фарбу на дерева і кущі починаємо із найбільш світлих місць природи.

5. Робота над співвідношенням дерев на передньому і середньому планах та співвідношенням дальнього плану, неба і землі.

6. Світло на предметах переднього плану буде мати теплий відтінок, тіні, навпаки, – холодний. Колір тіні залежить не тільки від характеру світла, а й від навколишніх умов.

7. Деталізація та конкретизація елементів пейзажу. Завершення, узагальнення кольорових відношень з метою досягнення цільності колориту [4, с. 38, 41].

Світлотіньові контрасти, різкі на передньому плані, з віддаленням пом'якшуються і на великій відстані зливаються в один фон. Чим контрастніше відношення світлотіні, тим предмет здається ближче, чим м'якше, тим більш віддаленим він виглядає. По мірі віддалення від глядача предмети втрачають об'ємність, набувають силуетного, узагальненого характеру, також слабшає і поступово набирає холоднуватого відтінку насиченість кольору предметів. Відомий російський художник А. Саврасов зазначав, що без повітря немає пейзажу, скільки берізок або ялин не саджай, що не вигадуй, якщо повітря «не нагнєш», – виходить пейзаж поганий. Для передачі повітряної перспективи не можна різко окреслювати межі предметів, бо це зруйнує властиву природі м'якість. У той же час іноді потрібно виявити чіткий силует темного дерева на фоні неба або інші тональні контрасти. М'яка «змазаність» кольорових тонів характеризує туманний день; чіткість форм об'єктів необхідна для передачі сонячної погоди. Кольори віддалених предметів – менш насичені й набувають блакитних, фіолетових відтінків.

У процесі цієї роботи акцентуйте на тому, що ближні предмети сприймаються чітко, з багатьма деталями і фактурою, а віддалені – узагальнено, без подробиць; контури ближніх предметів чіткі, а віддалених – м'які; на великій відстані світлі предмети здаються темнішими, а темні – світлішими; близькі предмети мають контрастну світлотінь і здаються об'ємними, далекі – слабо виражену світлотінь і здаються плоскими.

Особні помилки художника-початківця в живопису технікою акварель (наводяться за джерелами [1; 5; 6]) :

Помилка № 1. Малювання знизу вгору. Джерело проблеми: до акварелі потрібно пристосуватись. Це найбільш доступний, але не найпростіший у застосуванні матеріал. Акварельні фарби вимагають багато води, а вода має тенденцію текти вниз. Порада: не сперечатися

з природою – малюнок буде акуратніший, якщо малювати зверху донизу.

Помилка № 2. Малювання чистим кольором. Джерело проблеми: «Ну небо, воно ж синє! А трава – зелена! Так?». Живопис – це насамперед пошук півтонів, відтінків, переходів. Головне – не домогтися стовідсоткової схожості з натурою, а передати образ, почуття, ідею. Порада: використовуйте палітру, змішуйте фарби, пробуйте, експериментуйте, грайтеся.

Помилка № 3. Бруд. Джерело проблеми: накладання наступного шару поверх непросохлого нижнього; насиченість кольорового пігменту. Порада: не змішувати більше трьох кольорів за один раз; не поспішати і давати роботі просохнути; частіше міняти воду.

Помилка № 4. Деталізація, відсутність цілісності малюнка. Джерело проблеми: малювання тільки кінчиком пензля; малювання по частинах, без узагальнення. Порада: не боятися користуватися усім пензлем, а не тільки тонким кінчиком; активно використовувати палітру для змішування кольорів; перед завершенням малюнка ще раз на нього поглянути і, якщо картинка не справляє враження цілого, узагальнити.

Помилка № 5. Занадто щільна і непрозора тінь. Джерело проблеми: поки не навчилися передавати в малюнку повітряну перспективу. Порада: промальовувати тінь поступово, техніка лесування; найтемніша тінь – під самим предметом, чим далі від нього – тим вона світлішає; пам'ятати, що тінь має структуру градації (поступово світлішає).

Помилка № 6. Неопрацьований фон. Джерело проблеми: концентрація уваги й зусиль на предметі, забуваючи про його оточення. Порада: малювати фон паралельно із предметом. Поки підсихає одна ділянка малюнка, займаємося іншою.

Отже, розглянемо основні аспекти методики виконання творчої роботи в пейзажному живопису аквареллю. Перш ніж почати писати пейзаж фарбами, його треба спочатку «написати» подумки – продумати в загальних рисах мету й завдання, відібрати головне. Необхідно визначити кут зору, лінію горизонту, вирішити, скільки місця буде відведено небу, землі або воді, деревам чи архітектурним спорудам. Слід звернути увагу на значення всіх складових у пейзажі на прикладі картин художників-пейзажистів.

Одночасно відбувається прилучення молодших школярів до зразків високої духовної культури минулого й сьогодення, стимулювання й розвиток творчих здібностей та усвідомлення естетичної потреби в творчому самовираженні як у формі інтерпретації творів, так і в самостійній образотворчості, формування емоційно-оцінних орієнтацій у світі мистецтва, а також розвиток елементів естетичної свідомості (почуттів, мислення, смаків тощо) [3, с. 19].

Приклади пейзажів українських художників для аналізу художньої виразності творів у різних класах з ускладненням завдань. Так, у першому класі лише в найзагальніших рисах торкаються художніх особливостей твору. У третьому класі можна розкрити закономірності та елементи композиції (горизонт, повітряна перспектива, точка зору).

Знайшовши цікавий мотив і визначивши точку зору на природу, треба зробити малюнок. Підготувавши малюнок, можна приступати до роботи над пейзажем фарбами. Перший план пейзажу дається у великому масштабі з чітко опрацьованими деталями. Усі предмети другого і особливо третього плану зменшуються і завдяки повітряній перспективі набувають нечіткого обрису, втрачають тонову контрастність. Малюють їх не деталізуючи.

Таким чином, вплив технік живопису на загальний колорит навчального пейзажу має стати практичною скла-

Василь Кричевський. **Пейзаж.**
1921. Дикт, олія. 63,3 x 86

Василь Кричевський. **Перевіз.**
1937 р. Полотно, олія. 54,5 x 78

Микола Бурачек. **Золота осінь.**
1916 р. Полотно, олія. 89,5 x 94,5

довою методикою викладання даного жанру мистецтва в початковій школі Для формування творчої особистості дитини має значення засвоєння нею основних понять: композиція, лінія горизонту, акварельна техніка, світло, колір, колорит та їх практичне використання.

Педагогічні принципи викладання пейзажу акварельною технікою, якими повинен керуватися вчитель у початковій школі: наочність, доступність, послідовність, систематичність. У роботах художників і педагогів Алексєєва С. С., Кіпліка Д. І., Лоханько Є. В., Ревякіна П. П., Кириченко М. А., Біди Г. В., Кирцера Ю. М., Ковальова В. Ф., Кузіна В. С., Унковського А. А. та Яшухіна А. П. підкреслюється принципове значення оволодіння техніками образотворчого мистецтва для розвитку творчих здібностей. Поєднання теоретичних та практичних засад методики навчання мистецтва в початковій школі, зокрема у вивченні пейзажу акварельною технікою, допоможе учням засвоїти художню грамоту, розвинути творчі здібності.

Таким чином, активізація опанування учнями початкової школи технік образотворчого мистецтва, зокрема й акварельного живопису, полягає в максимальній спрямованості завдань практичного характеру на розкриття творчих можливостей дітей через образотворчі вміння. Високий рівень творчого розвитку школярів залежить перш за все від методик і методів, які з великою майстерністю застосовує вчитель, адже й історія свідчить, що певні тенденції школи, зміст її методів та методик робить школу прогресивною або ні [6, с. 40].

Образотворче мистецтво з методикою його викладання – це педагогічна наука, що поєднує теоретичну та практичну складові у формуванні мистецько- і художньо-компетентної особистості, яка не тільки сприймає світ навколо, але й творить його за законами краси, добра, використовуючи спектр різних художніх технік.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Батталіни Т. Рисуем акварелью. От азов к тончайшим нюансам / Т. Батталіни. – М. : АСТ, Апрель, 2007. – 128 с.
2. Беда Г. В. Основы изобразительной грамоты. Рисунок, живопись, композиция : учеб. пособ. для студентов пед. ин-тов по спец. № 2109 «Черчение, рисование и труд». – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1981. – 239 с., ил.
3. Кириченко М. А. Основы образотворчої грамоти / М. Кириченко. – К. : Вища школа, 1982. – 168 с.
4. Либралато В. Школа акварели Валеріо Либралато / В. Либралато, Т. Лаптева. – М. : Эксмо, 2012. – 96 с., ил.
5. Лоханько В. Є. Художні матеріали і техніка живопису / В. Є. Лоханько. – Харків : Мистецтво, 1938. – 186 с.
6. Туманов І. М. Рисунок, живопис, скульптура: Теоретико-методологічні основи комплексного навчання : навч. посіб. / І. М. Туманов. – Львів : Аверс, 2010. – 496 с.
7. Шматова О. В. Самоучитель по рисованию акварелью / О. В. Шматова. – М. : Эксмо, 2010. – 80 с.

REFERENCES

1. Battalini, T. (2007). *Risuem akvareliu. Ot azov k tonchayshim niuansam* [Watercolor drawing. From the basics to the subtle nuances]. Moscow: AST, April.
2. Beda, G. V. (1981). *Osnovy izobrazitel'noy gramoty: Risunok, zhivopis, kompozitsiya*. [Foundations of graphic literacy: Drawing, painting, composition]. (2nd ed.). Moscow: Prosveshchenie.
3. Kirichenko, M. A. (1982). *Osnovy obrazotvorchoy gramoty* [Foundations of graphic literacy]. Kyiv: Vyshcha shkola.
4. Libralato, V., & Lapteva, T. (2012). *Shkola akvareli Valerio Libralato* [Valerio Libralato's watercolor school]. Moscow: Eksmo.
5. Lokhanko, V. Ye. (1938). *Khudozhni materialy i tekhnika zhyvopysu* [The art materials and techniques of painting]. Kharkiv: Mystetstvo.
6. Tumanov, I. M. (2010). *Rysunok, zhyvopys, skulptura: Teoretyko-metodolohichni osnovy kompleksnoho navchannia* [Drawing, painting, sculpture: Theoretical and methodological foundations of a complex learning]. Lviv: Avers.
7. Shmatova, O. V. (2010). *Samouchitel po risovaniiu akvareliu* [Tutorial on watercolor drawing]. Moscow: Eksmo.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2015 р.